

Henk de Roest

Solidariteit met de gemeente!

De kerk is in het publieke debat op geen enkele wijze in beeld en er gaat geen enkele invloed van de kerken (of van kerkelijke theologen) uit op de publieke opinie. In dat licht denkt Harm Dane na over de kerk en constateert, in eerste instantie, haar overbodigheid. Niet alleen heeft de kerk niets te melden, maar bovendien heeft zij haar functies verloren. Twee van deze functies noemt Dane met nadruk Kerkelijke centra voor vorming en bezinning zijn opgeheven. Kerken hebben daardoor niet langer een institutionele betekenis. Ze hebben geen functie meer in het publieke domein. Dat is het eerste. Daarnaast gaan mensen tegenwoordig volkomen 'op eigen gelegenheid' op zoek naar oriëntatie en levenshulp. Kerken hebben steeds mindet.betekenis voor individuen. Daarmee zijn de kerken hun tweede functie kwijtgeraakt. Ik moet hierbij denken aan wat het Sociaal en Cultureel Planbureau in haar jongste rapport aanduidt met de groei van het aantal 'levensbeschouwelijke omnivoren'. Mensen zijn zeer kieskeurig en stellen uit het religieuze (en paraculturele!) aanbod voor zichzelf een pakket samen, waarvan de samenstelling ook nog eens met de tijd verandert. De kerken komen in dat pakket hooguit met enkele elementen uit hun traditie voor.

Strategieën om het dubbele functieverlies tegen te gaan werken volgens Dane niet. Alle kaarten zetten op een niche in de zorgsector, te weten de zorg voor de ziel, leidt tot specialistische pastores. Opzetten van kringwerk en kleinere groepen werkt fragmentering van de gemeente in de hand. Focussen op organisatieontwikkeling miskent het eigene van gemeenteopbouwprocessen. Toch acht Dane de kerken niet helemaal overbodig. Onder het kopje 'luis in de pels' verwacht hij nog het meest van de kerken, als zij bijdragen aan een levenskrachtige debatacultuur. Besluitvormingsprocessen binnen de kerken zouden zichtbaar moeten worden. Interne debatten kunnen voer voor journalisten zijn, niet om zich aan folkloristisch aandoende schermutselingen te kunnen vergapen, maar omdat er bij de analyse van deze debatten werkelijk iets te leren valt. Bovendien, de protestantse traditie kent het voortgaande gesprek rond het Woord, waardoor een protestantse gemeente per definitie een interpretatiegemeenschap vormt. Dane stelt, dat het gesprek binnen de gemeente de claim op absolute waarheid voorkomt. Het is een arrangement om van menigp te verschillen zonder elkaar te verketterenElke bijdrage kan iets onthullen, zegt Dane letterlijk, van het geheim. Als ik Dane goed versta, geeft hij hiermee aan dat het protestantse gesprek dat telkens opnieuw door het Woord in gang wordt gezet, krachtens haar gestalte bijdraagt aan het gehalte van maatschappelijke discussies.

Wanneer ik dit punt versterk, dan hoor ik hierin de suggestie doorklinken, dat socialisering binnen de protestantse traditie én daarmee oefening in het gesprek rond het Woord, de democratie versterkt. Dit is al heel wat, maar Dane laat het hier niet bij. De betekenis van lokale geloofsgemeenschappen voor de samenleving ligt volgens hem ook in haar mogelijkheden om actief en kritisch te participeren in het zorgbeleid dat door lokale instanties wordt gevoerd.

Dane's pleidooi komt mij uiterst sympathiek voor. Beiden zijn wij grondig geschoold in het denken van Jurgen Habermas. Habermas' analyse van een 'ideale gesprekssituatie' (in eerdere geschriften 'herrschaftsfreie Kommunikation' genaamd, hetwelk tot misverstanden aanleiding gaf) is ook voor mij nog altijd overtuigend. Om machtsmisbruik te kunnen bekritisieren, ja om überhaupt kritiek te kunnen uitoefenen op het gebruik maken van machtsmechanismen die ingezet worden om een discussie te smoren

is een zg. 'contrafactisch anticiperen' op de voorwaarden van een ideale gespreksituatie noodzakelijk. Dat is geen naïeve positie, die geen oog heeft voor machtsconstellaties en strategieën, geen jaren-zestig dromerij, waarin het handelen vanuit belangen buiten het blikveld blijft, maar een onderbouwing van het vermogen om kritiek te kunnen leveren. De omgekeerde positie, postmodern-scepticisme of cynisme, mist uiteindelijk de argumentatieve grondslag om zichzelf te kunnen rechtvaardigen: wanneer een debat *altijd* door macht wordt beslist, bijt de cynicus zichzelf in de staart. Ik ben het met Dane eens, een *debatcultuur* moet worden gevoed én zij kan daadwerkelijk in stand worden gehouden wanneer mensen deelnemen aan het debat. Debatten hebben een performatief karakter: door te blijven, debatteren houdt je het fenomeen van het debat in stand, kom je op voor het goede recht van de kritische vraag, hoop je er op dat iedereen meé gaat doen en maak je ruimte voor de zwakke, fluisterende stem. Vrijheid, wederkerigheid, universaliteit en solidariteit zijn alle vier te beschouwen als principes, die sturing geven aan het debat. Feitelijk worden ze in debatten veelal met voeten getreden (!), maar om een debat vlot te trekken en beweringen op hun geldigheid te kunnen bekritisieren moet je van deze principes uitgaan. Voor het gesprek rondom het Woord in de gemeente betekent dit, dat een waakzame en kritische gemeente waarin de ambten gelijkwaardig zijn en alle gemeenteleden een eigen inbreng kunnen hebben, een vrije ruimte vormt, waarin het gesprek nooit met een machtswoord kan worden beëindigd. Wanneer de interpretatiearbeid als principieel *onafgesloten* geldt en, bijgevolg, vragen vrij staat, kan voluit worden beaamd dat woorden uit de Schrift telkens nieuwe handelingsperspectieven kunnen openen en bestaande verhoudingen kunnen corrigeren. Het geheim waarvan Harm Dane spreekt laat hij oningevuld, maar uit zijn betoog maak ik op dat hij ervan uitgaat dat het Woord waaromheen het gesprek van de gemeente cirkelt en waaruit de gemeente leeft, een onuitputtelijke zeggingskracht heeft. Dit voortgaande gesprek, in de breedte van de oecumene als in de diepte van de traditie, is zowel naar inhoud als vorm uiterst relevant voor de samenleving.

Wanneer de gemeente in haar *katholieke* gestalte werkelijk een oefenplaats is voor het debat, vormt zij geen 'wij' dat tegenover een 'zij' wordt geponeerd, maar is zij een uitnodiging aan de samenleving om te leren omgaan met verschillen. Ik zou dit punt nog willen versterken door te wijzen op het 'eschatologisch voorbehoud'. Hierin wordt zonneklaar, dat 'waarheid' in christelijke zin nooit als een bezit kan worden beschouwd. Binnen de gemeente gelden dan ook andere wetten: er geldt een wederzijdse verplichting elkaar bij te staan en zij biedt plaats aan mensen van zeer verschillende rangen en standen. Sterker nog, in de gemeente wordt de sterkere gebonden aan de zwakkere: wacht op elkaar... (I Kor. II). Dat geldt voor het gesprek rondom het Woord, maar ook voor de in de gemeente gepraktiseerde impliciete zorgethiek. Ik denk hier ook aan wat Paul Ricoeur over de troost van de gemeenschap heeft gezegd. De gemeente biedt een vrijplaats voor al diegenen die uiterst vermoeid raken door de dwang zich elke dag te moeten bewijzen. Zij biedt ook een ruimte om aan tranen de vrije loop te laten. Het risico om alles te verliezen is in onze samenleving immers permanent aanwezig. De kwaliteit van het gemeente-zijn wordt daarbij gemeten aan haar ruimte voor de zwakke of danig verzwakte stemmen. Met deze kwalificaties stijgt het belang van de gemeente voor de samenleving echter wel uit boven het door Dane verhoopte 'gesprek'. Ik kom in de buurt van een notie als 'contrastgemeenschap', waarmee ik bewust én onbekommerd blijf spreken over een gemeenschap (met alle connotaties van dien) én over een onderscheid ten opzichte van de samenleving. Dane vreest bij deze notie ongetwijfeld dat zij samengaat met een krachtig 'wij-gevoel' en ik denk dat ik deze vrees deel. Er is inderdaad een terechte argwaan tegen de 'warme kring', een naïeve onderdompeling in samen-zijn. Een 'stabiele ordening' die zorgdraagt voor houvast en identiteit heeft een keerzijde. Als het visiedocument 'Leren leven van verwondering' een zekere homogeniteit suggereert, in een oproep tot adhesie aan een 'idee', dan doemt het beeld op van een gemeenschap die haar stabiliteit wil bewaken door de kanalen met de buitenwereld te blokkeren. Sommige evangelicale gemeenten vertonen trekken van dergelijke gemeenschappen, waarbij pluraliteit geldt als zonde en de geproclameerde eenheid moet worden bereikt in een proces van continu redeneren en overtuigen. In mijn boek *En de wind steekt op!* heb ik dit model van een kerk de 'burcht' genoemd. Recent kwam mij een uitspraak van Noordmans onder de aandacht, waarin hij de kerkopvatting van de Gereformeerde Bond van die dagen (1913!) met het beeld van de 'burcht' typeert: "Ons staat niet voor de geest het beeld van een burcht, die wel ommuurd is en waaruit het licht uitstraalt over de donkere wereld." Hij heeft de metafoer van de burcht waarschijnlijk overgenomen, zo is mij erbij verteld, uit een brochure van

Slotemaker de Bruïne. Welnu, de evangelicale gemeente van nu heeft in deze karakterisering veel weg van de destijds vigerende kerkvisie van de Gerefonneerde Bond. In een burcht worden uiteindelijk slechts degenen binnengelaten, die met een handtekening hun engagement met de gemeenschap bekrachtigen en die hun instemming regelmatig vernieuwen. In een kerk als een burcht komt ook de vraag op of degenen, die zich inlaten met andere overtuigingen op dogmatisch of ethisch terrein in de gemeenschap mogen blijven. Teneinde het bijbehorende 'wij-gevoel' intact te houden is uiteindelijk nodig om deze gemeenschap tegen de buitenwereld te beschermen. Een burcht vraagt 24-uurs bewaking.

In het visiedocument bespeur ik deze tendens naar een omliggende identiteit wel, maar er is naar mijn indruk meer dan voldoende borging voor een vitale uitwisseling met de samenleving. Enerzijds is het bijkerkelijke visieontwikkeling onontkoombaar (!), eenvoudigweg vanuit het samen leven uit het Woord, dat er een 'wij' wordt geponeerd tegenover een 'zij'. De gemeente is een 'kring rond de Messias' en contrasteert daarin én tevens als een uniek samenraapsel van mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen, zwarten en blanken, werknemers en werkgevers, hoogen laagopgeleiden, hevig met seculiere sociale verbanden. Er geldt een principiële gelijkwaardigheid, die haar grond niet vindt in een gemeenschappelijk ideaal, een gemeenschappelijk streven of overeenkomstige eigenschap, maar in de roeping van Godswege. Er geldt daarom -en om geen andere reden -eveneens een principiële onmisbaarheid van elk afzonderlijk lid van deze gemeenschap. Ook dat is anders dan in welk ander sociaal verband (organisatie, vereniging) dan ook. Bovendien houdt deze gemeenschap met haar 'wij' de lofzang gaande. Het gaat om een communicatief milieu (oud-bisschop Ernst) waar men de tegenwoordigheid van de levende Christus serieus neemt. De gemeente komt bijeen om in de verkondiging en in het vieren van de maaltijd Jezus Christus telkens opnieuw te kunnen ontmoeten. Het eigene van haar samenkomsten zit in de ontmoeting met de Heer. De gemeente ademt het geheim van haar bestaan in en brengt het op verhoogde toon weer naar buiten, zoals Den Dulk ergens schrijft. Dat gebeurt door een 'wij' dat *anders* is dan het 'zij' van 'de wereld'. Het is een 'huis naast de synagoge', maar wél een huis! Een huis van aanbidding, zorg voor elkaar en het goede doen, om met Bonhoeffer te spreken. Daarmee is er een begrenzing gegeven. Anderzijds, het visiedocument laat voldoende ruimte voor pluraliteit, doOr aan het geloofsgesprek én de geloofsverdieping alle voorrang te verlenen: vragen staat vrij (anders is er geen gesprek!). Bovendien, het document opent de gemeente voor haar omgeving (buurt, dorp, wijdere samenleving) door aan het missionaire gesprek mét de wereld én aan het diaconale handelen in de wereld een eerste prioriteit toe te kennen. Daarin komt ook het 'wij' en het getuigen door het 'wij' ter discussie te staan. Er is derhalve een 'wij', maar dankzij de katholiciteit van dit 'wij' en de apostolair-diaconale oriëntatie van dit 'wij' is er alle ruimte voor verschillen binnen dit 'wij'. Het is geen monolithisch 'wij', waarvan de identiteit prescriptief wordt voorgeschreven.

Uiteraard kunnen bovenstaande ecclesiologische karakteristieken van de gemeente gemakkelijk worden weggezet als idealistische -want: onrealistische! -kwalificaties. De praktijk van de gemeente is immers anders: de centripetale krachten zijn groot en het voortdurende hameren op gemeenschap werkt benauwend. Het streven naar uniformiteit bevordert de tendens tot uitsluiting, ook als dat alleen het geval is in de subjectieve beleving van degene die er een andere mening op na houdt. Daarnaast is het hypocrisieverwijt vrijwel steevast gegrond! Krachtens de invloed van het Woord, dat buiten de gemeente ligt en waarop zij geen greep heeft, wordt zij echter ook bij voortduring onder kritiek gesteld om aan haar roeping te voldoen. De christelijke gemeente wordt geacht te zijn, waartoe zij in de wereld is geroepen. Het 'zijn' van de gemeente wordt erdoor bepaald en zo ook het 'wij' van de gemeente. Een christelijke gemeente kan vanwege haar openheid voor het Woord niet anders dan een inclusieve gemeenschap zijn. In Christus, dat wil zeggen in Gods ogen, is zij als uiterst heterogene gemeenschap een oefenplaats tot samenleven. Deze kwalificaties zijn contrafactisch (!) in elke christelijke gemeente, in al haar gebreken, werkzaam.

Hoe kan de bijdrage van de VTM aan de kerken eruit zien? Zonder bepaalde vormen van duurzame betrokkenheid op het Woord zullen inclusieve christelijke gemeenschappen 'verdampen'. De bijdrage van de V TM aan de kerk zal naar mijn inzicht om bovengenoemde redenen dienen te bestaan in een niet aflatende solidariteit met de gemeente. De wereld heeft recht op de gemeente, schreef Hert ter Schegget ooit. Hij kon er lyrisch over spreken. Soms dermate lyrisch, dat het geëxalteerd begon te klinken. Niettemin komt het aan op het duurzame voortbestaan van deze gemeenten rondom het Woord. Aan het Schriftgesprek, méér nog dan aan het 'geloofsgesprek' dient alle voorrang te worden gegeven. Wat mij betreft heeft de gemeente daarbij een dubbele gestalte. Zij is een *katholieke* gemeenschap van toegewijden aan de Schrift én een gemeenschap van liefhebbers van het christelijke geloof, die af en toe van de diensten van de gemeente gebruik willen maken. Zonder deze toewijding en bezieling heeft de gemeente van Christus echter geen toekomst en komt ook de dienstverlening aan de samenleving in de verdrukking. En dan levert zij ook geen bijdrage meer de debatcultuur.

Henk de Roest

Prof.dr. H.P. de Roest is kerkelijk hoogleraar Praktische Theologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Eerder was hij hervormd predikant te Ransdorp-Holysloot en Monnikendam.